

ГРИЖИТЕ ЗА ДЕЦА В РАННА ДЕТСКА ВЪЗРАСТ, КАТО ФАКТОР ЗА СЪВМЕСТЯВАНЕТО НА ПРОФЕСИОНАЛНИЯ И ЛИЧНИЯ ЖИВОТ

Мария Манчева¹

Резюме:

Съвместяването на професионалния и личния живот и равенството между половете са два от принципите на Европейския стълб на социалните права. Балансът между работа и семейство става все по-трудно постижим в условията на бързо развиващите се технологии, необходимостта от повишаване на дигиталните умения и знания, адаптирането към новите реалности в социалния и икономически живот. Осигуряването на качествени грижи и образование за децата в ранна детска възраст дават възможност на родителите за по-пълноценна реализация на пазара на труда.

Ключови думи: грижи за деца; съвместяване на професионалния и личния живот; баланс работа-живот;

JEL: J13, J21, J29

CARING FOR CHILDREN IN EARLY CHILDHOOD AS A FACTOR FOR RECONCILING OF WORK AND PRIVATE LIFE

Maria Mancheva²

Abstract:

Reconciling of work and private life and gender equality are two of the principles of the European Pillar of Social Rights. The balance between work and family is becoming increasingly difficult to achieve in the context of rapidly evolving technologies, the need to increase digital skills and knowledge, adaptation to new realities in social and economic life. Providing quality care and education for children in early childhood enable parents to better realize themselves in the labor market.

Keywords: child care; combining professional and personal life; work-life balance

JEL: J13, J21, J29

---

¹ Мария Манчева, асистент д-р катедра „Човешки ресурси и социална защита“, Университета за национално и световно стопанство, mancheva.maria@gmail.com

² Maria Mancheva PhD, Assistant Professor at the Department of Human Resources and Social Protection at the University of National and World Economy, mancheva.maria@gmail.com

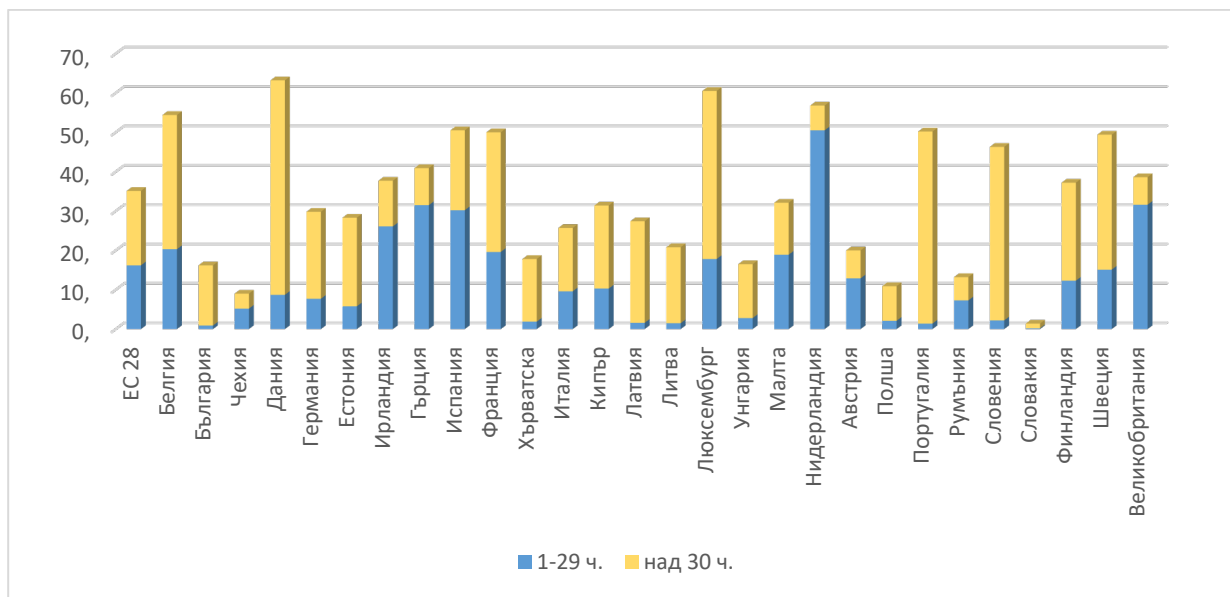
Увод

Създаването на семейство и отглеждането на деца, предполага отделянето на време, средства, усилия и внимание от страна на родителите. В повечето страни от Европейския съюз жената поема основните задължения в домакинството. Това затруднява възможностите на жените за придобиване на по-висока степен на образование и допълнителна квалификация, които дават възможност за по-голяма реализация, сигурност, увереност, по-високи доходи и стандарт на живот. В тази връзка е от изключително значение какво е обучението и развитието на човешките ресурси в организацията. Процесът на обучение в организацията води до подобряване на компетенциите на лицата и до подобряване на успешното изпълнение на задълженията. Нужни са постоянни усилия от страна на работодателската организация за предоставяне на възможности за изграждане и усъвършенстване на знанията, уменията и нагласите на работниците.[2] Това е много важно и в условията на нарастваща дигитализация в работния процес, обществения и личния живот.

Предприемането на мерки за постигане на равенство между половете и съвместяването на професионалния и личния живот, дават отражение върху отговорността за отглеждане на децата между родителите. Все още, обаче жените са тези, които поемат основно грижите за домакинството.[7] За това и политиките, които се изграждат трябва да бъдат насочени предимно към тях, за да могат по-лесно да се върнат на пазара на труда. При формиране на семейния бюджет, много често доходът на жената се смята като втори, допълнителен. Когато този доход е по-нисък или еквивалентен на разходът, който ще се направи за отглеждане на дете, жената се демотивира да се върне на работа. Съществуват и други важни фактори като качеството на предлаганите услуги за гледане на дете, условията и разстоянието до детското заведение, възникнали бариери при връщане на работното място, възможностите за по-гъвкави форми на заетост и други.

На графика 1 може да се проследи процентът на децата на възраст до 3 години, на които се предоставят детски грижи. Процентите при държавите в Европейския съюз варират в изключително голям интервал. Наблюдава се нисък процент в страните от Източна Европа и част от Централна Европа (Румъния, Словакия, Полша, Чехия, България, Хърватия, Унгария). Докато при държавите от Западна Европа и Скандинавския полуостров се открояват високи проценти на децата, които ползват

грижа извън семейството (Дания, Белгия, Франция, Люксембург, Нидерландия, Швеция). Може да се направи връзка с периода на майчинство, който се предоставят в съответните страни. При тези с по-дълъг отпуск, използването на допълнителни услуги за отглеждане на детето са по-малко и обратното при страните с минимален или близък до него периода на майчинство, се откроява по-сериозно използване на услугите за гледане на дете.

Графика 1. Използване на грижи за деца до 3 г. в страните от ЕС по часове, 2018

г.

Информационен източник: Информационен източник: Евростат, EU-SILC survey, 2020 г.

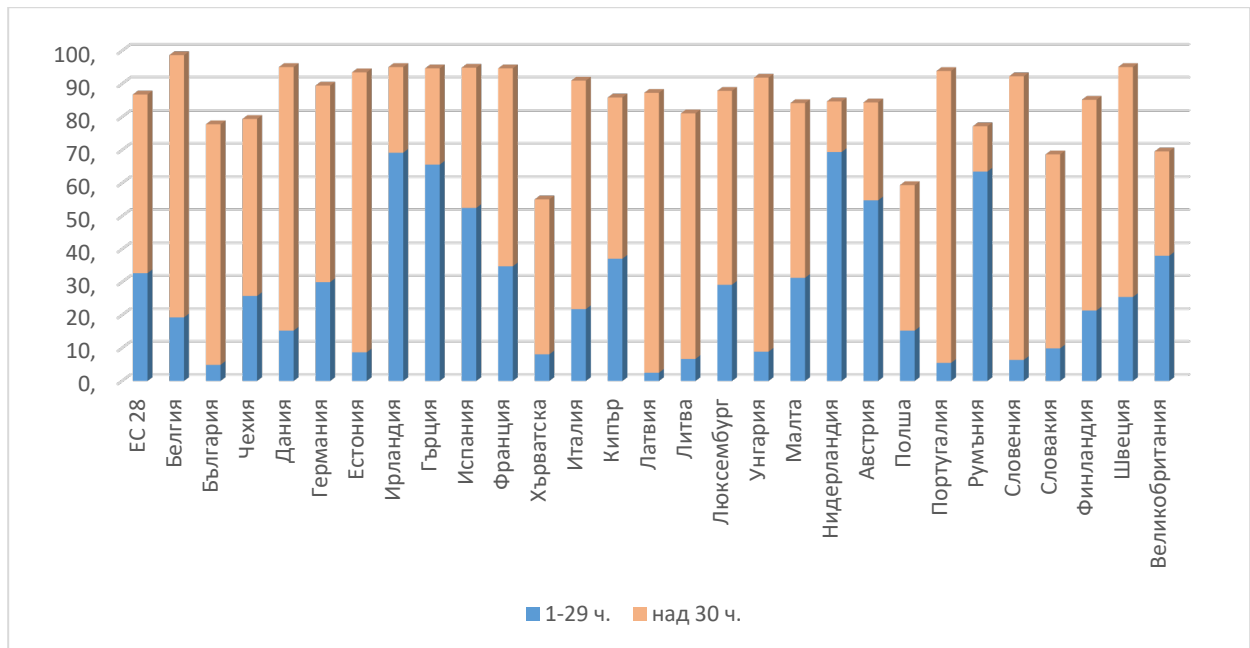
Услугите са разделени и по време – пълен работен ден (30 и над 30 часа на седмица) и непълен работен ден (1-29 часа). Това обаче не съвпада напълно с работната седмица, която в повечето държави е около 40 часа на седмица, което води до проблем при балансирането на работа и семейство. В този случай могат да се търсят възможности например с използване на гъвкав родителски отпуск. Предоставянето на грижи за деца може да бъде държавно (частично или изцяло субсидирано от държавата), частно (организации със стопанска или нестопанска цел, финансирани от самите родители или работодател), формално (грижа от роднини, приятели, детегледачи и др.).

Според доклад на Изпълнителна агенция за образование, аудиовизия и култура на Европейската комисия от 2019 г.[13] средно 34 % от децата в ЕС на възраст под 3

години са в системата за образование и грижи в ранна детска възраст. Седем са държавите членки, които осигуряват място в публично финансирани институции за всяко дете в ранна възраст (6 – 18 месеца) – Германия, Дания, Латвия, Естония, Финландия, Словения и Швеция. Повечето страни гарантират достъп в по-късна възраст, обикновено след 3 години. Предоставянето на качествени услуги за обучение и гледане на деца под 3 годишна възраст е проблем за някои страни. С ясно обособени програми за обучение са скандинавските, балтийските и балканските страни. В останалите държави се наблюдават промени при преминаването през различните етапи на отглеждане на децата. Там, където се набляга на домашните грижи, а не институционалните, говорим повече за отглеждане на детето, а не толкова за образование.

От данните на графика 2 може да се направи извода, че във предучилищна възраст рязко се увеличава използването на грижи за деца. Представените данни са от 3 годишна възраст до започване на училище, като при отделните държави-членки, тя е различна. Най-рано, на 5 годишна възраст, стартират училище в Малта и Великобритания, от 6 годишна възраст – Чехия, Дания, Германия, Ирландия, Гърция, Испания, Франция, Италия, Кипър, Люксембург, Унгария, Нидерландия, Австрия, Португалия, Румъния, Словения, Словакия и от 7 годишна възраст – България, Естония, Хърватия, Латвия, Литва, Полша, Финландия и Швеция.

При по-голямата част от европейските страни предоставяните услуги са за над 30 часа седмично. Само шест са държавите, при които се предпочитат услуги на непълнен работен ден (1-29 часа) – Ирландия, Гърция, Испания, Нидерландия, Австрия, Румъния.

Графика 2. Използване на грижи за деца на възраст от 3 г. до задължителна училищна възраст в страните от ЕС по часове, 2018 г.

Информационен източник: Информационен източник: Евростат, EU-SILC survey, 2020 г.

Тенденцията за висок процент на децата, за които се използват допълнителни грижи, осигурява възможността на майките да се реализират на пазара на труда. При жените с деца във възрастовата група над 3 години се наблюдава значително повишаване на коефициента на заетост.

Повишаването на качеството на услугите за отглеждане на дете и възможностите за безплатно образование и грижи, безспорно би допринесло за по-добро съвместяване на професионалния и личния живот, като осигури спокойствие и време на лицето за кариерно развитие. В по-голямата част от държавите в Европейския съюз безплатното обучение започва след 3 годишна и по-късна възраст. В Латвия безплатните грижи са гарантирани от 1,5 години. Страните с най-високи средни месечни такси за грижи за деца са Ирландия, Великобритания, Нидерландия и Швеция. Те са ориентирани предимно с пазарни грижи, като публичните такива са насочени предимно към членовете на обществото с ниски доходи. Франция е държавата с деца, на които се предоставят повече грижи в домашна среда (детегледачи), отколкото в институции (детски градини). Други страни, при които също се наблюдава висок процент на

грижите в домашна среда са Исландия, Великобритания, Финландия, Нидерландия, Белгия, Дания, Германия.

В Испания ранното обучение е бесплатно в държавните училища. Това обхваща възрастта на детето от 3 до 5 години. Проблем за родителите възниква с отглеждането на децата до 3 годишна възраст и липсата на възможности за полагане на грижи в детски заведения. Добре платеното майчинство приключва на 6 месечна възраст на детето, а реално гарантираните услуги започват от 3 годишна възраст. Нивата на посещаемост в детски заведения с предоставяне на официални услуги за деца на възраст под и над 3 годишна възраст на много добро ниво. През учебната 2016/2017 г. процентът на децата на възраст под 1 година, които посещават детско заведения са близо 11%, на тези под 2 години 38%. Повече от половината от децата на две годишна възраст са включени в системата за ранно образование – 58.7%.[11] През 2018 г. е въведено данъчно облекчение до 1000 евро за плащания направени за официални грижи за деца под 3 годишна възраст. Поради климата в Испания, продължителността на работния ден може да бъде специфична, с по-дълги почивки в обедните часове, но по-ранен начален час и по-късен финален. Въпреки, че има детски заведения с гъвкаво работно време, тази особеност на работното време може да затрудни процесът по съвместяване на задълженията. Жената традиционно е тази, която се грижи за деца и поради това коефициентът на тяхната заетост е под средния за Европейския съюз. Местата в тези с публично финансиране, при които родителите заплащат малка част от разходите не са достъпни за всички. Развит е и частния сектор, при който таксите са твърде високи за лицата с ниски доходи.[14] Това води до използването на неформални услуги при отглеждането на деца от 0 до 3 години. Сред основните доставчици на този вид услуги са бабите, чийто грижи често се използват и като допълнение по време на ваканции.[6]

Системата за ранно образование и отглеждане на деца в Хърватия има слаб обхват на децата под 3 годишна възраст, като това дава отражение върху процента на заетост на жените. Тази корелация е валидна най-вече за бедните райони в страната.[12] В същото време може да се отбележи ниския процент на жените, които работят на непълно работно време. За 2019 г. едва 6.8%, като тенденцията е за понижаване. За сравнение през 2010 г. стойността на този показател достига до 8.5%. През 2014 г. и приета Национална стратегия за правата на децата 2014-2020 г. В нея се констатира, че Хърватия значително изостава от нивото на останалите страни в Европейския съюз по

деца, които са включени в ранно обучение. До голяма степен причината е в липсата на детски заведения, които да посещават децата. Според документа работното време на съществуващите институции, които посещават децата не е съобразен с нуждите на родителите. [12] Съществува единна мрежа за достъпа до образование и грижа за деца от 6 месечна възраст до навършване на изискваните години за начално образование. Поне една година преди да започнат училище децата трябва да посещават предучилищна група. Стратегията е изготвена и с цел местните органи на управление да съгласуват нуждите на родителите с публичните услуги, които се предоставят в областта на отглеждането на децата. През учебната 2017/2018 г. 0.4% от децата под 1 година са обхванати от системата на грижи за деца. Едва 25.6% от тези на 1 година и 42.7% от двугодишните посещават детска градина.[11] Проблем за младите родители е и фактът, че системата за ранно образование обхваща предимно децата в големите градове за сметка на тези в по-бедните райони.

В Швеция образование и грижи в ранна детска възраст могат да се ползват от навършване на 1 година на детето и е гарантирано за всяко дете. Едва седем от държавите членки гарантират място на децата в образование и грижи в ранна детска възраст – Швеция, Германия, Дания, Естония, Латвия, Финландия, Словения.[10] Всяка от тези държави определя възрастта в рамките на 6 – 18 месечна възраст. В Швеция освен традиционните детски градини могат да се ползват услугите и на лицензирани детегледачи, като може да се договори мястото на полагане на грижи – в дома на детето или в дома на гледача. В страната съществуват и отворени предучилищни заведения, които могат да се посещават от децата и родителите заедно и по тяхна преценка. През 2017 г. за 49.7 % от децата на възраст от 1 година се полагат грижи, а на 2 годишна възраст процентът е 91.2 %.[11] В това число се включват и децата, които посещават почасово детски заведения или за тях се грижат лицензирани гледачи. Таксите в детските градини се изчислява в зависимост от доходите на родителите, като тези с най-ниски доходи не заплащат такса.

В Нидерландия посещението на детско заведение може да започне веднага след изтичането на платеното майчинство на жената, т.е. на 3 месечна възраст на детето. Детските градини са частни, като държавата може да поеме частично финансирането в зависимост от доходите на лицето. Образованието до 4 годишна възраст не е задължително. Предучилищното образование, което е на 4 и 5 годишна възраст е

безплатно за децата и се води като основно образование. То става задължително от 5 годишна възраст. Детските градини в Нидерландия работят с гъвкаво работно време, така че да съобрази ангажиментите на родителите и отглеждането на детето.

„Повишената икономическа активност на съвременните жени ги кара да се отдават по-пълно на своята кариера, което води до съкращаване на времето, посветено на семейството“[5] Докато в западно европейските страни има разработени различни модели за полагане на грижи за децата, то в България това не е на достатъчно добро ниво. Съсредоточаването на икономически активното население на страната в големите градове и обезлюдяването на малките населени места, дава отзвук и върху системата за образование в ранна детска възраст. По данни на Националния статистически институт през 2018 г. яслите в градовете, които се посещават от деца до 3 годишна възраст са 720 с налични места 30853. За същата година в селата има 120 ясли с 2373 места.[9] Тенденцията в селата и по-малките населени места е за намаляване на групите в ясла и детска градина. В същото време се усеща сериозен недостиг на места в големите градове и най-вече в София. Предвидени са строежи на нови сгради, преустройство на помещения, които не са били предвидени за детски градини, а от 2021 г. се очаква да започне изплащане на компенсации на родителите, чийто деца не са приети в детско заведение. Сумата ще се равнява на тази, която се предоставя като субсидия на държавните детски градини за едно дете. През последните години значително се разви и дейността на частните детски градини и дневни центрове, които предоставят грижи за най-малките. Подобни институции могат да функционират в големите градове и от техните услуги могат да се възползват единствено родителите с доходи по-високи от средните за страната. Все още е много слабо развитието в България на корпоративните детски градини. Това е възможност за предприятия и фирми с повече персонал да развиват своята корпоративна социална отговорност и да осигурят повече възможности за работниците си във фертилна възраст. В тази връзка Министерство на труда и социалната политика чрез Главна дирекция „Европейски фондове, международни програми и проекти” разработва програма „Детски кътове“, чрез която ще се осигури безвъзмездна финансова помощ за организиране на предоставянето на услуги за отглеждане на деца към работното място. Предвижда се средствата да се отпускат за адаптиране и оборудване на помещения, които да служат като кътове за предоставяне на грижи на децата на работниците в съответната организация, както и за ангажирането на безработни лица във връзка с полагането на грижи за децата. По тази програма са

одобрени малко над 60 организации, а предвидените средства са 15 милиона лева. Друга програма, която се реализира в подкрепа на съвместяването на професионалния и личен живот е проект „Родители в заетост“. Проектът предвижда ангажирането на безработни лица в подкрепа на родителите с деца от 0 до 12 години. Продължителността му е до 2023 г. Предвижда се да бъдат подкрепени повече от 6600 деца и техните семейства.

Заклучение

Едни от основните цели на ЕС е постигането на равенство между половете, повишаване на заетостта и постигане на по-добър баланс при съвместяването на професионалния и личния живот. „Посредством осигуряването на широки и привлекателни възможности за образование, обучение и научни изследвания ще се съдейства на ЕС да постига последователно приоритетната си цел – все повече да се превръща във водеща световна икономика, основана на знанието, ускорения растеж и заетостта.“[3] Социално-икономическото положение на жените в обществото показват и състоянието на развитие на дадена държава. „Добре образованата и квалифицирана работна ръка е предпоставка за конкурентноспособна, иновативна, просперираща икономика.“[4] В тази връзка е от изключително значение работата в посока на повишаване на образованието и квалификацията в държавите от Европейския съюз, в това число от най-ранно детска възраст.

Достъпността до грижите за деца, както и разходите, които ще се направят за тях, са от основно значение за жените, при избора за връщане на работното място. Това определя и дали да работят на пълно или непълно работно време, както и удовлетвореността им от дейностите, с които се занимават. Гъвкавата заетост /аутсорсингът/, новите форми на работа (като работа на непълно работно време, временна работа, работа по телефона, дежурство и др.) увеличават своето влияние.[1]

Броят на децата е ключов фактор, водещ до проблеми в съвместяването на професионалния и семейния живот. Това води до неотложност на развитието на услуги за отглеждане на деца, особено ако държавите искат да урівновесят въздействието на застаряването на населението и насърчаването на по-висока раждаемост. Важно е да се повиши и мотивацията на работодателите да прилагат политиките по съвместяване на професионалния и личен живот, като се подобри популяризирането на идеята за

подкрепата на семейството като аспект на корпоративна социална отговорност и като механизъм за насърчаване мотивацията на труд и производителността на труда.[8]

Промяната настъпила в обществения и икономически живот в следствие на пандемията настъпила през 2020 г. дава сериозно отражение върху съвместяването на професионалния и личния живот. Проблемите се наблюдават не само по отношение на реализацията на пазара на труда, но и на емоционално ниво, отношение между членовете на семейството и отношенията в обществото. Едни от основните направления, в които може да се търси развитие за съвместяването на професионалния и личния живот, през следващите години е промяна в разпределението на задълженията в семейството, чрез обособяване на периоди на по-голям отпуск за мъжете, възможности за осигуряване на по-достъпни услуги за гледане и обучение на деца и помощ при необходимост от грижа за зависими членове на семейството.

Литература

1. Апостолов, В., Психо-социалните рискове и свързаният с работата стрес – същностни характеристики и проблеми, стр. 20, сп. Индустриални отношения и обществено развитие, бр. 1, 2020
Apostolov, V., Psiho-sotsialnite riskove i svarzaniyat s rabotata stres – sashtnostni harakteristiki i problemi, str. 20, sp. Industrialni otnoshenia i obshtestveno razvitie, br. 1, 2020
2. Атанасова, М., Мениджмънт на човешките ресурси, стр. 90, изд. „Авангард Прима“, София, 2015
Atanasova, M., Menidzhmant na choveshkite resursi, str. 90, izd. „Avangard Prima“, Sofia, 2015
3. Димитрова, Г., Европейската стратегия за учене през целия живот и професионалното консултиране, стр. 108, Юбилейна конференция с международно участие „Продължаващото обучение – добри практики и предизвикателства“, УИ „Стопанство“, София, 2010
Dimitrova, G., Evropeyskata strategia za uchene prez tselia zhivot i profesionalното konsultirane, str. 108, Yubileynа konferentsia s mezhdunarodno uchastie „Prodalzhavashtoto obuchenie – dobri praktiki i predizvikatelstva“, UI „Stopanstvo“, Sofia, 2010

4. Колева, Д., Предизвикателствата пред младите хора на пазара на труд в Европейския съюз, стр. 17, сп. „Индустриални отношения и обществено развитие“, бр. 4, 2020
Koleva, D., Predizvikelstvata pred mladite hora na pazara na trud v Evropeyskia sayuz, str. 17, sp. „Industrialni otnoshenia i obshtestveno razvitie“, br. 4, 2020
5. Пандурска, Р., Пенсионни продукти. Проблеми и алтернативи за България, стр. 15, ИК-УНСС, София, 2019
Pandurska, R., Pensionni produkti. Problemi i alternativivi za Bulgaria, str. 15, IK-UNSS, Sofia, 2019
6. Baizán, P., Regional child care availability and fertility decisions in Spain, Demographic Research, vol. 21, 803-842, 2009
7. Cleveland J, G. Fisher and K. Sawyer, Work-life equality: The importance of a level playing field at home. In: Mills M (ed) *Gender and the Work-Family Experience: An Intersection of Two Domains*, 2015
8. Инициатива за подпомагане на равновесието между професионалния и личния живот на родителите и лицата, полагащи грижи, СОМ (2017) 252 final, становище на Икономически и социален съвет на Република България, 2019
Initsiativa za podpomagane na ravnovesieto mezhdu profesionalnia i lichnia zhivot na roditelite i litsata, polagashti grizhi, SOM (2017) 252 final, stanovishte na Ikonomicheski i sotsialen savet na Republika Bulgaria, 2019
9. Наличност и достъп до качествени услуги за образование и грижи в ранната детска възраст за всички деца в съответствие с насоките от Рамката за качество на услугите за ОГРДВ, Проект: „Практиката и нормативната база за ранно детско развитие в Република България в контекста на „Препоръка на Съвета на ЕС за висококачествени системи за образование и грижи в ранна детска възраст“
Nalichnost i dostap do kachestveni usluzhi za obrazovanie i grizhi v rannata detska vazrast za vsichki detsa v saotvetstvie s nasokite ot Ramkata za kachestvo na uslugite za OGRDV, Proekt: „Praktikata i normativnata baza za ranno detsko razvitie v Republika Bulgaria v konteksta na „Preporaka na Saveta na ES za visokokachestveni sistemi za obrazovanie i grizhi v ranna detska vazrast“
10. Основни данни за образованието и грижите в ранна детска възраст в Европа, справка на „Евридика“, 2019
Osnovni dannii za obrazovaniето i grizhite v ranna detska vazrast v Evropa, spravka na „Evridika“, 2019
11. Early Childhood Education and Care in Europe, Eurydice report, Education, Audiovisual and Culture Executive Agency, 2019

12. ESPN Thematic Report on Social Investment Croatia, EUROPEAN SOCIAL POLICY NETWORK (ESPN), 2015

13. Key Data on Early Childhood Education and Care in Europe – 2019 Edition. European Commission/EACEA/Eurydice, Eurydice Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union, p. 9, 2019

14. Social PoLicy Archive for SHARE, Family Policies: Spain, 2014